C.C.Aktan (Ed.), Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2002.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YOKSULLUK SORUNU VE YOKSULLUĞUN ANALİZİ : 1987 – 1994

Özcan Dağdemir*

Giriş

Türkiye ekonomisi 1987-1994 dönemini Körfez Savaşı sonrasında daralan dış ekonomik ilişkiler ile iç siyasal gelişmelerin etkisinde, ekonomik istikrar programlarına başvurmayı gerektirecek kadar zorlu şartlar altında geçirmiştir. Ele alınan dönemde ekonomik büyümedeki istikrarsızlık, yüksek enflasyon oranları ve kırdan kente göçün büyüttüğü işsizlik sorunu ile hızlı kentleşmenin yarattığı rantların etkisiyle gelir dağılımındaki eşitsizliğin artmış olduğu bilinmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarafından 1987 ve 1994 yıllarında yapılan Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi sonuçlarına göre, nüfusun en düşük gelire sahip olan yüzde 20' si 1987 yılında ulusal gelirin yüzde 5.24' ünü alırken, 1994 yılında bu oran yüzde 4.86' ya gerilemiştir. En yüksek geliri elde eden nüfusun yüzde 20' si ise ulusal gelirden aldığı payı yüzde 49.94' ten yüzde 54.88' e artırmıştır.

Ekonomik istikrarsızlığın hanehalkı refahı üzerinde olumsuz etkiler yaratmakla birlikte bu olumsuzluğun yoksul nüfusu daha fazla etkisi altına aldığı açıktır. Bu makalede 1987-1994 döneminde yaşanan ekonomik gelişmelerin hanehalkı yaşam düzeyi ve yoksulluğun boyutlarını ne yönde etkilediğinin araştırılması ve 1987-1994 döneminde ekonomik büyüme ve gelirin yeniden dağılımı gibi iki temel faktörün yoksulluk ölçütleri üzerindeki etkilerinin ayrıştırılması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, yoksulluk kavramları ile yoksulluğun ölçülmesi aşamasında gerekli olan yoksulluk sınırı ve yoksulluk ölçütleri konusunda teorik çerçeve oluşturulmaktadır. İkinci bölümde ise Türkiye'de yoksulluk sorununun boyutları ve gelişimi ile ele alınan dönemde geçirdiği değişimin

* Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

bölgeler ve kırsal yerler-kentsel yerler ayrımında yapısal analizi yapılmaktadır.

1 - Yoksulluk Kavramı ve Yoksulluğun Ölçülmesi

1.1 - Yoksulluk Kavramı

Genel anlamıyla yoksulluk , asgari yaşam standardına erişilememiş olma durumu olarak tanımlanmaktadır(World Bank, 1990: 26). Bu tanım aynı zamanda yaşam standardının nasıl ölçüleceği, asgari yaşam standardının ne anlam ifade ettiği ve yoksulluğun şiddetinin bir ölçüt veya indeks ile ifadesinin mümkün olup olmadığı sorularını da beraberinde getirmektedir. Bu soruların yanıtları yoksulluk kavramına verilen farklı anlamlarda aranmıştır.

Bir yaklaşıma göre yoksulluk, insanların kendileri için yeterli kabul edebilecekleri tatmin düzeyini sağlamaya yetecek bir gelire sahip olup olmadıklarına ilişkin beyanına bağlı olarak tanımlanmaktadır. Subjektif yoksulluk kavramı olarak ifade edilen bu yaklaşım, bireylerin gelir, tüketim ve tasarruflarını gözleyen araştırmacının kendi yorumuna da yer vermektedir(Drewnowski, 1977: 183).

Yoksulluğu göreli bir kavram olarak yorumlayan bir diğer yaklaşım, yoksulluğu bireyin gereksinmelerini karşılama derecesi yönüyle toplumun diğer bireyleri karşısındaki durumuna göre tanımlamaktadır. Yoksulluğun göreli olarak tanımlanmasında ya nüfusun düşük gelirli bir oranı yoksul olarak alınmakta ya da ortalama gelir düzeyinde bir sınır saptanarak bu sınırın altında gelire sahip olanlar yoksul olarak tanımlanmaktadır(Ahluwalia, Carter, Chenery,1979:299).

Yoksulluk kavramını asgari yaşam standardının gerektirdiği temel gereksinmeleri karşılamaya yeterli gelirin elde edilememesi durumu olarak tanımlayan bir diğer yaklaşımla, yoksulluk kavramının mutlak bir standarda bağlanması amaçlanmıştır. Bu standart yaşamın vazgeçilmez gereksinmeleri olan yiyecek, giyecek, konut gibi maddi olanakları sağlayabilecek gelir düzeyidir. Bireyin bu gereksinmeleri karşılayacak bir gelire sahip olması esastır ve bu gelire sahip olmadığı durumda o kişi yoksul sayılır (Drewnowski, 1977: 189).

Görüldüğü gibi, farklı kriterlerden hareketle yoksulluğa farklı anlamlar katan üç ayrı yoksulluk kavramı türetilmiştir. Farklı yoksulluk kavramları, kendi ölçüm metodlarını da beraberinde geliştirmiştir. Her yoksulluk kavramı için

ayrı ölçüm yöntemlerinin geliştirilmiş olması yoksulluğu ölçmenin evrensel bir yönteminin olmadığını göstermektedir. Subjektif yoksulluk ve göreli yoksulluk kavramlarının konu dışında tutulduğu bu çalışmada, mutlak yoksulluk kavramı ve bu kavrama dayalı olarak geliştirilmiş olan yoksulluk ölçüm yöntemleri esas alınacaktır.

1.2 - Yoksulluğun Ölçülmesi

1.2.1- Yoksulluk Sınırının Tanımlanması

Yoksulluğun ölçülmesi için atılacak ilk adım, yoksul ve yoksul olmayanı birbirinden ayıracak bir yoksulluk sınırı tanımlamaktır.

Yoksulluk sınırının tanımlanması konusunda bir dizi sorunla karşılaşılmaktadır. Yoksulluk sınırının gelir düzeyi üzerinden mi, yoksa harcama düzeyi üzerinden mi, tanımlanması gerektiği konusu, bu alanda karşılaşılan ilk sorundur(Balisacan, 1995: 35). Yoksulluk sınırının birey düzeyinde mi, yoksa hanehalkı düzeyinde mi, tanımlanması gerektiği konusu üzerinde durulması gereken bir başka sorundur (Fields, 1994: 89). Yoksulluk sınırının tanımlanmasında karşılaşılan bir diğer sorun da hanehalkı düzeyinde tanımlanacak bir yoksulluk sınırının, hanehalkının büyüklüğüne göre değişecek olmasından kaynaklanmaktadır. Kalabalık ailelerin küçük ailelerden daha fazla tüketimde bulunduğu ve daha yüksek bir gelire gereksinim duyduğu açıktır. Bu nedenle, farklı hanehalkı büyüklükleri için farklı yoksulluk sınırlarının tanımlanması gerekmektedir (Fields, 1994: 89).

Yoksulluk sınırının hesaplanmasında "gıda-enerji alımı yöntemi (the food-energy intake method)" ve "temel gereksinmeler maliyeti yöntemi (cost-of-basic needs method)" olarak ifade edilen iki farklı yöntem benimsenmiş ve uygulama olanağı bulmuştur. Gıda-enerji alımı yöntemi ile yoksulluk sınırı, ekonominin farklı bölge ve kesimleri için bir dönem boyunca; önceden belirlenmiş gıda enerjisi ihtiyacına denk kalori değeri içeren gıda maddelerine yapılacak harcamalar tutarının hesaplanması yoluyla saptanmaktadır (Paul, 1989: 129-144).

Temel gereksinmeler maliyeti yöntemine göre yoksulluk sınırı, farklı kesim ve bölgeler itibariyle, normatif temel ihtiyaçları içeren mal sepetinin maliyeti olarak tanımlanmaktadır (Atkinson, 1975: 82). Bu mal sepeti, öngörülen kalori düzeyini almayı sağlayacak, yoksul nüfusun tüketim alışkanlıklarını temsil eden mal ve hizmetlerden oluşturulmaktadır. Yaşanılan bölge ve kesimlere göre değişen kalori ihtiyacına bağlı olarak, mal sepetine dahil mal ve hizmetlerin miktarları ve dolayısıyla harcama düzeyi de değişmektedir.

Yoksulluk sınırı, hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplansın, yaşam standardının zamanla değişmesi kaçınılmazdır. Ekonomik gelişme sürecinde olan bir ülkede yaşayan ve iletişim çağının sunduğu olanaklarla tüketim alışkanlıklarını sürekli yenileyen bir hanehalkının, gelirini paylaştırmak durumunda olduğu mal sepeti ve bu sepete giren mal ve hizmet çeşidi ve kalitesi bir yıldan diğer bir yıla sürekli değişmektedir. Bu nedenle, yoksulluk sınırı için tanımlanmış bir mal sepetini satın alabilecek bir satınalma gücünü sabitlemek ve sadece fiyat değişmeleri üzerinden dönemsel analiz yapmak bu önemli noktayı gözden kaçırmak demek olacaktır (Dağdemir,1992:98). Yoksulluk sınırının zamanla değişkenlik göstermesi nedeniyle gelir düzeyindeki değişmeleri ve ortalama yaşam standardındaki gelişmeleri yansıtacak şekilde zaman içinde dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu nedenle tanımlanacak yoksulluk sınırı ve yoksulluğun boyutları, gelir düzeyinin veya yaşam standardının bir fonksiyonu olarak tanımlanabilir (Atkinson, 1987: 751).

1.2.2 - Yoksulluk Ölçütleri

En basit yoksulluk ölçütü, yoksulluk sınırı altında bulunan yoksul birey veya hanehalkı sayısıdır ve bir ülke veya bir bölgedeki yoksul sayısını gösterir. Yoksul sayısı tek başına somut bir anlam ifade etmediği için, yoksulların toplam nüfus veya toplam hanehalkı sayısı içindeki oranı, yoksulluk ölçütü olarak daha anlamlı kabul edilmektedir. Yoksulluğun belirlenmesinde kullanılan Yoksul Kişi Oranı(H)[1], yoksulluk sınırı altında bulunan nüfusun toplam nüfus içindeki yüzdesini ifade eden en temel yoksulluk ölçütüdür (Ravallion, Sen, 1996: 772).

Yoksul Kişi Oranı yoksulluğun derecesi hakkında bilgi vermez ve yoksullararası gelir hareketlerini yansıtmaz. Bu yetersizliğin yerini doldurmak üzere "Yoksulluk Açığı Oranı (I)[2]" ve "Yoksullararası Gelir Eşitsizliği Katsayısı (G)[3] " olarak ifade edilen iki ayrı ölçüt daha geliştirilmiştir.

Yoksulluk Açığı Oranı, yoksulların yoksulluk sınırının üzerine çıkarılabilmeleri için gerekli ortalama gelir düzeyini gösteren veya yoksulluk sınırına göre yoksulun ortalama gelir azlığını ifade eden bir derinlik ölçütü olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk açığının artıyor olması yoksulluğun daha da derinleştiğini, şiddetlendiğini gösterir. Yoksulluk Açığı Oranı yoksulluğun

---

[1] $H = q_z / n$ q_z , yoksulluk sınırı altındaki nüfus ; *n*, toplam nüfus

[2] $I = \sum_{ö \in s(z)} z - y_i / q_z$ z ; yoksulluk sınırı; q_z , yoksulluk sınırı altındaki nüfus; y_i , i'inci yoksulun geliri

[3] Yoksullar arasında hesaplanmış Gini Katsayısı

derinliğini göstermekle birlikte, yoksullararası gelir eşitsizliğindeki değişmelere karşı duyarsızdır. Yoksullararası gelir eşitsizliğini tanımlamak amacıyla bir gelir eşitsizlik ölçütüne gerek duyulmuştur. Gini Katsayısı bu eksiği tamamlayabilecek ideal bir gelir eşitsizlik ölçütü olarak kabul edilmektedir. Yoksullararası gelir eşitsizliğinin artması, yeterince beslenemeyenlerden iyi durumdaki yoksullara, yoksullararası gelir dengesizliğini arttıran bir gelir transferine işaret ederken, yoksulluğun şiddetinin artmış olduğunu gösterir.

Yoksulluğu farklı boyutlarıyla sergileyen Yoksul Kişi Oranı, Yoksulluk Açığı Oranı ve Yoksullararası Gelir Eşitsizliği gibi ölçütler yoksulluğu ifade etmekte tek başlarına kullanılabilirler. Bu üç unsuru da bünyesinde taşıyan ve hesaba katan geniş kapsamlı bir yoksulluk ölçütünün hesaplanması, yoksulluğun ölçülmesi konusuna yeni bir boyut getirmiştir. Bu ölçütler dar kapsamlı yoksulluk ölçütleri olarak sınıflandırılmaktadırlar. Yoksulluğa dair bu üç unsuru da bünyesinde taşıyan ve hesaba katan geniş kapsamlı yoksulluk ölçütü Amartya Sen tarafından tanımlanmıştır (Sen, 1976: 219-231). Sen Yoksulluk İndeksi olarak bilinen bu ölçüt (P); Yoksul Kişi Oranı (H), Yoksulluk Açığı Oranı (I) ve Yoksullararası Gelir Eşitsizliği Katsayısı'nı(G) birlikte dikkate almaktadır.

$$P = H [I + (1 - I) G]$$

Diğer kapsamlı yoksulluk ölçütü P_α yoksulluk indeksi olarak Foster-Greer ve Thorbecke tarafından geliştirilmiştir (Foster, Greer, Thorbecke, 1984: 761-765).

Yukarıdaki formül ile ifade edilen ölçütte nüfus veya hanehalkı sayısı (n); yoksul nüfus veya hanehalkı (q); yoksulluk sınırı (z); kişi başına gelir veya harcama düzeyi (y_i); yoksulluk ağırlık parametresi (α) sembolleriyle tanımlanmıştır. Büyük parantez içindeki terim, $[(z - y_i) / z]$, yoksulluk sınırı ile i 'inci yoksul hanehalkının geliri arasındaki farkı, yoksulluk sınırının bir yüzdesi olarak ifade etmektedir. $[(z - y_i) / z]^\alpha$ ifadesi i' inci hanehalkı gelir açığının üssel bir anlatımıdır. i'inci hanehalkı için yapılan işlem tüm yoksul hanehalkları için yapılmakta ve n ile ifade edilen toplam nüfusa bölünerek P_α indeksine ulaşılmaktadır. Eşitlikte yoksulluk ağırlık parametresine(α); 0, 1 ve 2 değerleri verilmektedir. α parametresine verilen değer büyüdükçe indeksin en yoksulu temsil etme oranı artmakta, bir başka ifadeyle yoksulluğun derecesi α parametresine verilen değer ile ağırlıklandırılmış olarak indekse yansıtılmaktadır

α parametresi sıfıra eşit olduğu zaman P_o indeksi Yoksul Kişi Oranı'nı; α parametresi 1'e eşit olduğu zaman P_I indeksi Yoksulluk Açığı Oranı olarak

ifade edilen yoksulluğun derecesini; α parametresinin 2 olması durumunda P_2 indeksi, yoksullar arası gelir eşitsizliğini ölçme olanağı sağlayan Yoksullararası Gelir Eşitsizliği Katsayısı'nı temsil etmektedir.

2 - Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk Sorunu ve Analizi

2.1 - Veri Kaynakları

Türkiye'de yoksulluk sorununun boyutlarının değerlendirilmesi ve daha önce tanımlanmış olan ölçütlere göre ifade edilebilmesi için gerekli olan istatistikler, Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılan Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi sonuçlarından elde edilmiştir.

1987 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından kır-kent ve bölgeler ayrımında Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi uygulanmıştır(1990). Bu anketin ardından, 1995 yılında yine Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi yapılmıştır(1997). Hanehalkı düzeyinde hazırlanmış her iki araştırmada da; kişisel kullanılabilir gelir ortak tanımlanmaktadır. Araştırmalarda kullanılabilir gelirin ortak tanımlanmış olması, 1987 ve 1994 yılları için yoksulluğun karşılaştırmalı analizine olanak vermektedir.

1987 ve 1994 yılı araştırmalarında kır ve kent kavramlarının ortak tanımlanmış olmaları, yoksulluk analizinin kırsal yerler ve kentsel yerler ayrımında yapılmasına da olanak vermektedir. Anketlerde nüfusu 20.000'in altında olan yerleşim yerleri kırsal yerler, 20.001 ve daha fazla olan yerleşim yerleri ise kentsel yerler olarak tanımlanmıştır.

Bölgeler bazında ise 1987 ve1994 yılları araştırmalarında farklı bölge tanımları kullanılmış olması yapılacak analizlerde yeknesaklığı ortadan kaldırmaktadır. 1987 yılı gelir dağılımı araştırmasında Marmara ve Ege Bölgeleri 1. Bölge, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri 5. Bölge olarak birlikte tanımlanırken; 1994 yılı gelir dağılımı araştırmasında, Marmara Bölgesi ve Ege Bölgesi ile Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri birbirinden ayrı bölgeler olarak tanımlanmıştır. Bu çalışma kapsamında, yoksulluk sorununun bölgesel düzeyde analizi amacıyla, 1994 yılı gelir dağılımı araştırmasında ayrı tanımlanmış bölgeler birleştirilerek, 1987 yılı bölge tanımlarına uygun hale getirilmiştir.

2.2 - Yoksulluk Sınırının Tanımlanması

Türkiye'de yoksulluk sınırının saptanması amacıyla Recep Dumanlı tarafından 1988-1992 yıllarını kapsayan bir çalışma yapılmıştır (1993). Gıda-enerji alımı yöntemini benimsemiş olan Dumanlı, günlük asgari 2450 kaloriyi tamamlayan gıda maddelerinden oluşan mal sepetinin değerini DİE Tüketim Ağırlıklı Fiyat indeksi yardımıyla hesaplamış ve günlük asgari kalori gereksinmesini karşılayacak harcama tutarını, günlük yoksulluk sınırı olarak çalışmasına esas almıştır.

Türkiye'de yoksulluk sınırını saptanmayı amaçlayan bir başka çalışma Güzin Erdoğan tarafından yapılmıştır (1996). Temel gereksinmeler maliyeti yöntemini esas alan bu çalışmada öncelikle, kişinin yaşamını devam ettirebilmesi için yapması gereken gıda harcaması tutarı dikkate alınmıştır. Sonrasında, diğer temel gereksinmelerden barınma, ulaşım, giyim ve ev eşyası maliyetleri de gıda harcaması maliyetine eklenerek yoksulluk sınırına ulaşılmıştır. Erdoğan, minimum gıda maliyeti ve temel gereksinmeler maliyeti olarak ifade ettiği harcama düzeylerini Türkiye, kır, kent ve 7 coğrafi bölge ayrımında hesaplayarak iki farklı yoksulluk sınırı tanımlamıştır.

Bu makalede, Güzin Erdoğan tarafından minimum gıda maliyeti (MGM) ve temel gereksinmeler maliyeti (TGM) 'ne göre hesaplanmış olan yoksulluk sınırları veri kabul edilerek, buradan 1994 yılına ait yoksulluk sınırları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Coğrafi bölgeler ve kır-kent ayrımında fert başına nominal gelir artışları baz alınarak, 1994 yılı yoksulluk sınırı 1987 yılına deflate edilmiştir. Böylelikle fert başına yoksulluk sınırları, 1987 ve1994 yılları arasında yaşam standardındaki değişmelere duyarlı olarak tanımlanmıştır. Bunun yanında, hanehalkı düzeyinde yoksulluk sınırı tanımlanırken bölgeler ve kır-kent ayrımında ortalama hanehalkı büyüklüğündeki değişmeler de dikkate alınmıştır.

2.3- Yoksulluk Sorununun Boyutları ve Gelişimi

Türkiye'de yoksulluğun boyutları ve 1987 yılından 1994 yılına gelişimi, kırsal yerler-kentsel yerler ve coğrafi bölgeler ayrımında Tablo: 1'de düzenlenmiştir.

Türkiye'de 1987-1994 yılları arasında yaşam düzeyindeki artışa paralel olarak yoksulluk sınırları da değişmiştir. Minimum gıda maliyetine göre yoksulluk sınırı 1987 yılında 105 dolardan 1994 yılında 138 dolara; temel gereksinmeler maliyetine göre 152 dolardan 198 dolara yükselmiştir. Bu dönemde yoksul hanehalkı gelirleri ancak gıda harcamalarındaki artışa paralel bir artış göstermiş ve minimum gıda maliyetini karşılayamayan hanehalkı oranı değişmemiştir. Gıda ile birlikte giyim, barınma, konut gibi gereksinmelerini

karşılayabilecek gelire sahip olmayan yoksul hanehalkı oranı ise yüzde 27'den yüzde 29'a artmıştır.

Minimum gıda maliyetine göre yoksulluk oranı, 1987-1994 döneminde kentsel yerlerde yüzde 6.9'dan yüzde 8.7'ye artarken, kırsal yerlerde yüzde 21.2'den yüzde 20.2'ye gerilemiştir. Türkiye'de 1994 yılı itibariyle gıda gereksinmesini dahi karşılayamayan yoksul hanehalkının yüzde 64.4'ü kırsal yerlerde yaşamaktadır. Temel gereksinmeler maliyetine göre 1987 yılında yüzde 14.3 olan kentsel yerler yoksulluk oranı 1994 yılında yüzde 20'ye artarken, kırsal yerlerde bu oranın yüzde 41.5'den yüzde 42.5'e artmış olduğu görülmektedir. Artış oranlarındaki farklılık dikkate alındığında yoksulluğun kentsel yerlerde hızla artmakta olduğu anlaşılmaktadır. Kırsal yerlerdeki yoksulluğun genel yoksulluk içindeki oranının yüzde 72.5'ten yüzde 62.4'e gerilemiş, kentlerdeki yoksulluğun genel yoksulluk içindeki oranının ise yüzde 27.5'ten yüzde 37.6'ya artmış olması yoksulluk sorununun kırdan kente taşınmakta olduğunu göstermektedir.

Yoksulluk sorunu bölgeler bazında değerlendirildiğinde, yoksulluk sınırının, hayat pahalılığı ve hanehalkı büyüklüğü gibi faktörlerin etkisiyle bölgelere göre değiştiği görülmektedir. Minimum gıda maliyetine göre, 1987 yılı için aylık ortalama 135 dolar yoksulluk sınırı ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan hanehalkı yoksulluk sınırını aşabilmek için diğer bölgelerde yaşayan hanehalkına göre daha fazla kazanmak zorundadır. Yoksul Kişi Oranı'na göre yapılan sıralamada ilk sırayı Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi alırken; Karadeniz Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Ege ve Marmara Bölgeleri giderek azalan yoksulluk oranları ile bu bölgeyi izlemektedir.

1994 yılında Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yoksulluk sınırı, aylık ortalama 135 dolardan ancak 137 dolara artmış ve yoksulluk oranı yüzde 21.9 'dan yüzde 16.5 'e gerilemiştir. Ele alınan dönemde bölgelerin yoksulluk sıralaması değişmiş, yoksulluk sınırı Ege ve Marmara Bölgesi'ndeki artışa paralel bir artış gösteren Karadeniz Bölgesi, yoksulluk oranı sıralamasında ilk sırayı almıştır. Karadeniz Bölgesi'ni sırasıyla; Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Akdeniz Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Ege ve Marmara Bölgesi izlemektedir.

Temel gereksinmeler maliyetine göre, 1987 yılında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayanların yoksulluk sınırı diğer bölgelere göre daha yüksektir. 1994 yılında bu bölgenin yerini Akdeniz Bölgesi almıştır. Minimum gıda maliyetine göre Karadeniz Bölgesi yoksulluk sınırı en yüksek bölge olarak görülürken, temel gereksinmeler maliyetine göre Akdeniz Bölgesi'nin öne çıkması; Akdeniz Bölgesinde gıda-dışı harcamaların maliyetinin hızla

yükselmiş olmasından kaynaklanmıştır. Bu gelişme bölgelerin yoksulluk oranı sıralamasını da etkilemiştir. 1994 yılında temel gereksinmeler maliyetine göre yoksulluk oranının en yüksek olduğu bölge Akdeniz Bölgesi'dir. Bu bölgeyi Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Karadeniz ve İç Anadolu Bölgeleri izlemektedir.

Türkiye'de yoksulluğun en yoğun olduğu bölge Ege ve Marmara Bölgesi'dir. 1994 yılına gelindiğinde temel gereksinmeler maliyetine göre yoksul hane halklarının yüzde 32.1 'inin, minimum gıda maliyetine göre yüzde 26.8'inin bu bölgede yaşadığı görülmektedir. Ege ve Marmara Bölgesi ile Karadeniz Bölgeleri'nin, genel yoksulluk içinde artan oranları ile dikkati çeken bölgeler oldukları tespit edilmiştir. Akdeniz Bölgesi ve İç Anadolu Bölgeleri'nde ise - yoksulluk oranları artmakla beraber- genel yoksulluk oranlarının azalmış olduğu görülmektedir.

2.4 - Yoksulluk Ölçütlerine Göre Yoksulluğun Boyutları

Yoksulluk ölçütleri yardımıyla Türkiye'de yoksulluğun analizi, sorunun daha detaylı görülmesine olanak vermektedir. Yoksulluğun büyüklüğü kadar derinliğini ve yoksullararası gelir eşitsizliğini de hesaba katan Sen Yoksulluk İndeksi Türkiye ekonomisi için kırsal ve kentsel yerler ayrımında, minimum gıda maliyeti ve temel gereksinmeler maliyetine göre hesaplanmıştır.

Sen Yoksulluk İndeksi, minimum gıda maliyetine göre, 1987 ve1994 yılları arası dönemde Türkiye'de yoksulluk sorunundaki iyileşmeye işaret etmektedir (Bkz.Tablo:2). İndeksin kentsel yerlerde artmış olmasına karşın, ulusal düzeyde yoksulluğun azalması, kırsal yerler yoksulluk indeksinin azalmış olmasına bağlanabilir. Temel gereksinmeler maliyetine göre hesaplanan Sen Yoksulluk İndeksi, ulusal yoksulluğun 1987 yılından 1994 yılına artmış olduğunu göstermektedir.

Yoksulluğun derinliğini ve yoksullararası gelir eşitsizliğini hesaplamak amacıyla P_α yoksulluk indeksinden yararlanılmıştır. Tablo :2 'de; P_1 yoksulluk indeksi yoksulluk açığını, P_2 yoksulluk indeksi ise yoksullararası gelir eşitsizliğini temsil etmektedir.

Tablo 1 : Türkiye Ekonomisinde Yoksulluk (1987 - 1994)

Yerleşim Yerleri	Yoksulluk Sınırı (Aylık)				Hanehalkı Büyüklüğü		Yoksul Kişi Oranı		Genel Yoksulluk Oranı	
	1987		1994		1987	1994	1987	1994	1987	1994
	TL	$*	(1.000^{TL})	$**			%	%	%	%
Ege ve Marmara Bölgesi	79,882	93	3,624	122	4,1	4,0	5,6	7,2	18,9	26,8
Marmara Bölgesi	84,682	99	3,920	132	-	4,2	-	7,0	-	61,0
Ege Bölgesi	68,088	79	3,089	104	-	3,8	-	7,6	-	39,0
Akdeniz Bölgesi	75,858	88	3,772	127	4,8	4,5	13,3	13,6	16,2	14,8
İç Anadolu Bölgesi	72,960	85	3,208	108	4,6	4,3	10,1	10,1	22,1	16,0
Karadeniz Bölgesi	93,322	109	4,247	143	5,1	4,7	14,2	18,8	13,6	21,1
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	116,101	135	4,069	137	6,7	5,6	21,9	16,5	29,2	21,1
Doğu Anadolu Bölgesi	121,308	141	4,277	144	-	5,6	-	14,7	-	41,9
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	111,028	129	3,891	131	-	5,8	-	19,6	-	58,1
Kent	81,233	95	4,040	136	4,3	4,3	6,9	8,7	26,5	35,5
Kır	108,069	126	4,010	135	5,3	4,7	21,2	20,2	73,5	64,4
Türkiye	90,456	105	4,099	138	4,8	4,5	11,5	11,5	100,0	100,0
Temel Gereksinmeler Maliyeti										
Ege ve Marmara Bölgesi	143,820	168	6,386	215	4,1	4,0	19,75	22,1	27,0	32,1
Marmara Bölgesi	141,000	165	6,534	220	-	4,2	-	23,4	-	65,7
Ege Bölgesi	144,300	168	6,178	208	-	3,8	-	20,8	-	34,4
Akdeniz Bölgesi	151,715	177	7,545	254	4,8	4,5	41,5	46,7	20,6	19,8
İç Anadolu Bölgesi	114,860	134	5,049	170	4,6	4,3	23,2	27,2	20,8	16,5
Karadeniz Bölgesi	126,600	148	5,762	194	5,1	4,7	23,0	32,2	9,0	13,9
Doğu ve Güneydoğu Anadolu	163,200	191	5,733	193	6,7	5,6	41,1	35,7	22,4	17,6
Doğu Anadolu Bölgesi	160,070	187	5,643	190	-	5,6	-	24,9	-	34,2
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	166,150	194	5,822	196	-	5,8	-	46,2	-	65,8
Kent	112,295	131	5,584	188	4,3	4,3	14,3	20,0	27,5	37,6
Kır	169,130	198	6,268	211	5,3	4,7	41,5	42,5	72,5	62,4
Türkiye	129,810	152	5,881	198	4,8	4,5	27,0	29,5	100,0	100,0

* 1 $ = 855 TL ** 1 $ = 29.700 TL

Kaynak: DİE, 1987 ve 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçlarından Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo: 2 Yoksulluk Ölçütlerine Göre Türkiye'de Yoksulluk

	Sen İndeks *		Yoksul Kişi Oranı P_0		Yoksulluk Açığı Oranı P_1		Y. Gelir Eşitsizlik Katsayısı P_2	
	MGM	TGM	MGM	TGM	MGM	TGM	MGM	TGM
Türkiye :								
1987	0.06	0.14	11.5	27.0	0.34	0.31	0.15	0.14
1994	0.05	0.16	11.5	29.5	0.38	0.31	0.17	0.14
Kent :								
1987	0.02	0.06	6.9	14.3	0.13	0.24	0.06	0.08
1994	0.03	0.11	8.7	20.0	0.19	0.26	0.06	0.10
Kır :								
1987	0.12	0.26	21.2	41.5	0.36	0.40	0.18	0.21
1994	0.11	0.25	20.2	42.5	0.32	0.38	0.14	0.19

- MGM : Minimum Gıda Maliyeti - TGM : Temel Gereksinmeler Maliyeti

* Sen Yoksulluk İndeksi hesaplanırken yoksullar arası gelir eşitsizlik ölçütü olarak Değişme Katsayısı kullanılmıştır.

Kaynak: DİE, 1987 ve 1994 Yılları Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi sonuçlarından hesaplanmıştır

1987 yılından 1994 yılına minimum gıda maliyetine göre hesaplanmış olan Yoksulluk Açığı Oranı, 1987'den 1994 yılına artmıştır. Sen Yoksulluk İndeksi'nin ifade ettiği yoksulluk oranındaki azalmaya karşın Yoksulluk Açığı Oranı'nın artması, kırsal kesimde gıda harcamalarını bile karşılama gücünden uzak, çok yoksul hanelerin olduğunu göstermektedir. Bu sonucu P_2 katsayısındaki artış da doğrulamaktadır. Yoksullararası Gelir Eşitsizliği Katsayısı ele alınan dönemde artmıştır.

Temel gereksinmeler maliyetine göre Yoksulluk Açığı Oranı ve Yoksullararası Gelir Eşitsizliği Katsayısı değişmezken, kırsal ve kentsel yerlerde farklı sonuçlarla karşılaşılmıştır. Kırsal yerler için hesaplanmış olan Yoksulluk Açığı Oranı ve Yoksullararası Gelir Eşitsizliği Katsayısı değerleri azalırken, kentsel yerler için yapılan hesaplamalar tam tersi sonuçlar vermiştir.

Türkiye'de yoksulluğun kentsel yerler kaynaklı artış gösterdiği ve kırsal yerlerde yoksulluk oranındaki artışın ötesinde yoksulluğun derinleştiği ve yoksullararası gelir eşitsizliğinin artarak sorunu daha ağırlaştırdığı görülmektedir.

2.5 - Yoksulluk Ölçütlerindeki Değişimin Bileşenleri

Türkiye ekonomisinde 1987 ve 1994 döneminde yoksulluk sorununun gösterdiği gelişme; ekonominin ele alınan dönem boyunca geçirdiği yapısal değişimden, ekonomi politikalarının sonuçlarına kadar çok sayıda faktörün etkisiyle açıklanabilir. Yoksulluğun geçirdiği değişimde etkili olan tüm faktörlerin bir model çerçevesinde tanımlanması ve modelin çözümlenerek söz konusu değişkenlerin etkilerinin yönü ve derecesinin saptanmasındaki güçlük, yoksulluğun temel belirleyicilerinin saptanmasıyla aşılabilir. Türkiye'de yoksulluğun değişimi, yoksul hanehalklarının gelirlerindeki göreli büyüme ve gelirin yeniden dağılımı gibi iki temel faktörün bileşik etkisiyle açıklanabilir.

Büyüme ve gelirin yeniden dağılımının yoksulluk ölçütleri üzerindeki etkilerini ayrıştıran makalelerinde Datt ve Ravallion, yoksulluk ölçütlerindeki değişmeyi; hanehalkı ortalama harcama düzeyindeki artışın, gelirin yeniden dağılımı ve bu iki faktörün karşılıklı etkileşiminin toplam etkisiyle açıklamaktadırlar (1992: 275-295).

Datt ve Ravallion'un yaklaşımlarını esas alarak, Türkiye'de yoksulluk ölçütü açıklayıcı değişkenleriyle birlikte aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$P_{\alpha,t} = P_{\alpha}(M_p / M_t, D_t) \quad (1)$$

Bu eşitlikte $P_{\alpha,t}$, t yılındaki yoksulluk ölçütünü; M_p / M_t , t yılında yoksul olarak tanımlanan hanehalkları ortalama gelirlerinin, toplam hanehalkı ortalama gelirine oranını; D_t , t yılında hanehalkı düzeyinde gelir dağılımını göstermektedir.

Yoksulluk ölçütlerinde 1987 yılından 1994 yılına meydana gelen değişmeyi açıklamak üzere aşağıdaki eşitlik yazılabilir:

$$P_{\alpha,94} - P_{\alpha,87} = \underbrace{G(87, 94; r)}_{\text{büyüme bileşeni}} + \underbrace{D(87, 94; r)}_{\text{yeniden dağılım bileşeni}} + \underbrace{R(87, 94; r)}_{\text{artık terim bileşeni}} \quad (2)$$

Büyüme ve yeniden dağılım bileşenleri 1987 yılına göre aşağıdaki eşitlikler şeklinde tanımlanabilir:

$$G(87, 94; 87) \equiv P_\alpha(M_p / M_{94}, D_{87}) - P_\alpha(M_p / M_{87}, D_{87}) \quad (3)$$

$$D(87, 94; 87) \equiv P_\alpha(M_p / M_{87}, D_{94}) - P_\alpha(M_p / M_{87}, D_{87}) \quad (4)$$

Eşitlikte yer alan artık terim , büyüme ve gelirin yeniden dağılımındaki değişmeler arasındaki karşılıklı ilişkiyi temsil etmektedir:

$$R(87, 94; 94) = G(87, 94; 94) - G(87, 94; 87) \quad (5)$$

$$D(87, 94; 94) - D(87, 94; 87) \quad (6)$$

Büyüme bileşeni; 1987 yılı gelir dağılımının değişmediği varsayımı altında, 1987 ve 1994 yılları arasında yoksul hanehalklarının ortalama gelirlerindeki oransal değişmenin, yoksulluk üzerindeki açıklayıcı etkisini ifade etmektedir. Gelirin yeniden dağılımı bileşeni de; 1987 yılındaki yoksul hanehalkı ortalama gelir düzeyinin sabit olduğu varsayımı altında ,1987 ve 1994 yılları arasında gelirin yeniden dağılımının yoksulluk ölçütleri üzerindeki açıklayıcı etkisini ifade etmektedir.

Tablo: 3 'de , P_0 , P_1 , P_2 ve Sen İndekslerinde 1987 ve 1994 yılları arasındaki değişimi ve değişimin bileşenleri gösterilmektedir. Tablo 'nun ortaya koyduğu çarpıcı sonuç, Türkiye'de yoksulluk sorununun büyük ölçüde gelirin yeniden dağılımı tarafından belirlendiğidir. Aynı sonuç, kırsal yerler ve

Tablo : 3 Yoksulluk Ölçütlerinde Değişimin Bileşenleri (x 100)

	Büyüme	Gelirin yeniden Dağılımı	Artık	Toplam Değişim
Minimum Gıda Maliyet				
Türkiye (1987 - 1994)				
P_0	0.00	0.00	0.00	0.00
P_1	0.80	3.84	- 0.64	4.00
P_2	0.42	1.81	- 0.23	2.00
Sen İndeks	- 0.36	- 0.16	- 0.48	- 1.00
Kent (1987 - 1994)				
P_0	- 1.48	1.42	1.86	1.80
P_1	1.39	4.01	0.60	6.00
P_2	0.00	0.00	0.00	0.00
Sen İndeks	0.23	0.66	0.11	1.00
Kır (1987 - 1994)				
P_0	0.47	- 0.48	- 1.00	- 1.00
P_1	- 0.17	- 1.80	- 2.00	- 4.00
P_2	- 0.93	- 1.70	-1.37	- 4.00
Sen İndeks	0.10	- 0.45	- 0.65	- 1.00
Temel Gereksinmeler Maliyeti				
Türkiye (1987 - 1994)				
P_0	0.40	2.80	- 0.70	2.50
P_1	0.00	0.00	0.00	0.00
P_2	0.00	0.00	0.00	0.00
Sen İndeks	0.43	1.76	- 0.19	2.00
Kent (1987 - 1994)				
P_0	1.30	4.00	0.40	5.70
P_1	0.38	2.70	- 1.08	2.00
P_2	0.45	1.65	- 0.10	2.00
Sen İndeks	1.18	3.00	0.82	5.00
Kır (1987 - 1994)				
P_0	2.10	0.30	- 1.40	1.00
P_1	0.87	- 0.90	1.98	- 2.00
P_2	0.08	- 0.89	- 1.19	- 2.00

Sen İndeks	0.67	- 4.59	- 0.58	- 4.50

Kaynak: Tablo: 1 ve Tablo: 2'den yararlanılarak hesaplanmıştır

kentsel yerler için de geçerlidir. Bunun anlamı, 1987 ve1994 yılları arası dönemde gelir dağılımındaki değişmenin yoksulluk sorununu artıran temel faktör olduğudur. Gelirin yeniden dağılımı bileşeninin yoksulluk ölçütlerini yönlendirici etkisi, kentsel yerler için pozitif değerler alırken, kırsal yerler için negatif değerlere sahiptir. Büyüme bileşeni ise, temel gereksinmeler maliyetine göre, kırsal yerler ve kentsel yerler ile Türkiye geneli için aldığı pozitif değerleri ile yoksulluğu olumsuz yönde etkilemiş durumdadır. Minimum gıda maliyetine göre hesaplanmış Sen İndeksi'ndeki negatif değişim, yoksullar arası gelir eşitsizliğinin azaldığını göstermektedir. Yoksul hanehalkları arasında gelir eşitsizliğinin azalmasında ise büyüme bileşeni, gelirin yeniden dağılımı bileşenine göre daha belirleyici olmuştur.

Sonuç

Türkiye ekonomisinde yoksulluğun boyutlarının ve yoksulluğun 1987-1994 dönemindeki değişimi ile yoksulluk sorununun yapısal analizinin amaçlandığı bu makalenin ortaya koyduğu somut gerçek, yoksulluk sorununun dün olduğu gibi bugün de önemini koruduğudur.

Mutlak yoksulluk kavramını esas alan minimum gıda maliyetine göre; 1987-1994 döneminde istikrarsız da olsa yaşanan ekonomik büyümeye ve hanehalkı ortalama fert sayısının azalmasına rağmen yoksulluk oranı azalmamıştır. Asgari gıda harcamaları ile birlikte gıda dışı harcamaları da esas alan yaklaşıma göre, yoksul hanehalklarının oranı 1987 yılından 1994 yılına artmıştır.

Araştırmanın ortaya koyduğu sonuçlara göre; yoksulluk sorunu, nüfusun kırdan kente yapısal dönüşümü ile birlikte kente taşınmıştır. Ancak yoksulluğun büyük ölçüde kırsal yerlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Kentlerde hanehalkı ortalama büyüklüğü değişmezken, toprağın miras yoluyla parçalanması, pazar ekonomisiyle bütünleşme ve kente göç gibi faktörlerin etkisiyle kırsal yerler ortalama hanehalkı fert sayısı önemli oranda azalmıştır.

Yoksulluk sorunu bölgeler düzeyinde ele alındığında yoksulluğun bölgesel görünümünün değiştiği saptanmıştır. Minimum gıda maliyetine göre; 1987 yılı için hesaplanmış yoksulluk oranı en yüksek bölge, Doğu ve Güneydoğu Bölgesi iken, 1994 yılında Karadeniz Bölgesi yoksulluk oranındaki artış ile öne çıkmıştır. Temel gereksinmeler maliyeti yöntemine göre; 1987-1994 döneminde yaşam maliyetlerinin diğer bölgelere oranla daha yüksek olması nedeniyle yoksulluk oranı ile öne çıkan bölge Akdeniz bölgesidir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, yoksulluk oranı azalmıştır.

Yoksulluk ölçütlerine göre yoksulluk, 1987-1994 döneminde nitelik olarak da değişim geçirmiştir. Asgari gıda harcamalarına yetecek bir gelire sahip olmayan hanehalkları oranının ele alınan dönemde değişmemiş olmasına karşın, Sen Yoksulluk İndeksi'ne göre, yoksul hanehalklarının durumları iyiye gitmiştir. Yoksul tanımı içinde yer alan ve 1987 yılında yeterince beslenemeyenlerin durumu 1994 yılında iyileşmiş, fakat 1987 yılında yoksul tanımı içinde yer almayanlar yoksulluk sınırının altına düşmüşlerdir. Temel gereksinmeler maliyetine göre, 1987-1994 döneminde hanehalklarının değişen yaşam standartlarının gerisinde kaldıkları sonucuna varılmıştır.

Yoksulluğun derinliğini ve yoksullar arası gelir eşitsizliğini hesaplamak amacıyla tanımlanan yoksulluk ölçütleri, temel gereksinmeler maliyetine göre değişmemiş, minimum gıda maliyetine göre artmıştır. Bu sonuç; 1987 yılından 1994 yılına, yaşam standartlarındaki artışı yakalayamayan hanehalklarının yoksulluk sınırının hemen altında yoğunlaşmaları ve bu nedenle yoksulluk açığı ile yoksullar arası gelir eşitsizliği değişmezken, yoksulluk oranlarının artmış olması ile açıklanabilir. Yoksulluk ölçütleri de kırsal yerlerde yoksulluğun iyileştiğini, sorunun kentsel yerlerde ağırlaştığını göstermektedir.

1987-1994 döneminde Türkiye ekonomisinde iç ve dış nedenlere bağlı istikrarsızlıkların yoksulluk oranları ve yoksulluk ölçütleri üzerindeki etkileri, büyüme ve gelirin yeniden dağılımı gibi iki faktörle açıklanmıştır. Türkiye ekonomisinde 1987-1994 yılları arasında yoksulluk sorunundaki değişimin temel belirleyicisi, gelirin yeniden dağılımıdır. Türkiye' de yoksulluğun artmış olması, ekonomik istikrarsızlıkların ortaya çıkardığı, makro-ekonomik gelişmelerin etkisiyle daha da dengesiz hale gelen gelir dağılımı faktörü ile açıklanmaktadır. Gelirin yeniden dağılımı bileşeninin kırsal yerler yoksulluk sorunu üzerinde iyileştirici etkisi, kentsel yerlerde tam tersi sonuçlar ortaya koymuştur. Büyüme bileşeninin yoksulluğu genelde artırıcı etkisi; istikrarsız da olsa dönem boyunca gerçekleşen büyümenin, yoksullararası gelir eşitsizliğini azalttığı fakat, yoksulların gelirini yoksulluk sınırının üzerine çekemediği şeklinde değerlendirilmiştir.

Kaynaklar

Ahluwalia,M.and Carter, G.N. and Chenery, B.H. (1979), "Growth and Poverty in Developing Countries", *Journal of Development Economics*, Vol.6, pp.299-341.

Atkinson, Anthony B. (1987), "On The Measurement of Poverty", *Econometrica*, Vol.55, No.4, pp.749-764

Atkinson, Anthony B (1975), The Economics of Inequality, Clarendon Press, Oxford.

Balisacan, Arsenio M.(1995), " Anatomy of Poverty During Adjustment: The Case of the Philippines ", *Economic Development and Cultural Change*, Vol.44, No.1, pp.33-62.

Dağdemir, Özcan (1992), Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve Gelir Dağılımı, T.C. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir.

Datt, Gaurau and Ravallion, Martin (1992), "Growth and Redistribution Components of Changes in Poverty Measures, Decomposition with Applications to Brazil and India in the1980's" *Journal of Development Economics*, Vol.38, No.2, pp.275-295.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1990), 1987 Gelir Dağılımı Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları, Ankara.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1997), 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları,Türkiye-Kent-Kır ve Bölgelere Göre %20, %10, %5 ve %1'lik Gelir Dağılımı, Ankara.

Drewnowski, Jan (1977), "Poverty: It's Meaning and Measurement", *Development and Change*, Vol.8, No.2, pp.183-208.

Dumanli, Recep (1993), Fakirlik- Dünyada ve Türkiye'de, SPGM, Ankara.

Erdoğan, Güzin (1996), Türkiye'de Bölge Ayrımında Yoksulluk Sınırı Üzerine Bir Çalışma, DİE Uzmanlık Tezi, Ankara.

Fields,Garry S.(1994), "Poverty and Income Distribution Data for Measuring Poverty and Inequality Changes in the Developing Countries", *Journal of Development Economics*, Vol.44, No.1, pp. 87-102..

Foster, J. and Greer, J. and Thorbecke, E. (1984), " A Class of Decomposable Poverty Measures" , *Econometrica*, Vol.52 , pp.761-765.

Paul, Satya (1989), " A Model of Constructing the Poverty Line", *Journal of Development Economics* , Vol. 30, pp.129-144.

Racallion, Martin and Sen, Binayak (1996), " When Method Matters: Monitoring Poverty in Bangladesh", *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 44, No. 4, pp.761-792.

Sen, Amartya (1976), " Poverty: An Ordinal Approach To Measurement", *Econometrica*,Vol.44, No. 2, March 1976, pp.219-231.